

FILOZOFI UN INTELEKTUĀLĀ ATMODA LATVIJĀ: NO LATGALES NĀKUŠIE

Ella Buceniece

e.buceniece@gmail.com

Atslēgas vārdi: *Latgale, filozofija, teritoriālā domāšana, Konstantīns Raudīve, Roberts Avens (Mūks), Staņislavs Ladusāns, Augusts Milts, Pēteris Laizāns, Pēteris Zeile*

Rakstā ir skaidrota filozofijas rašanās, vieta un nozīme vienā no Latvijas novadiem — Latgalē. Ņemot vērā Latgales attīstības vēsturi, tiek pamatota filozofijas vēlinā rašanās šajā reģionā. Filozofijas saiknes uzrādīšanai ar noteiktu teritoriju ir izmantoti ģeofilozofijas (Frīdrihs Nīče, Žils Delēzs) un etnofilozofijas (Donna Haraveja, Jūlija Kristeva) koncepti. Filozofiskās domāšanas aizsākumi Latgalē ir saistāmi ar 20. gadsimta pirmo pusi, bet tās uzplaukums — ar šī gadsimta otro pusi, un konkrēti, ar Filozofijas nodaļas nodibināšanu Latvijas Universitātē (tajā laikā — Latvijas Valsts Universitātē), kad par pasniedzējiem sāk strādāt vairāki no Latgales nākušie filozofi — Pēteris Laizāns, Augusts Milts, Pēteris Zeile, Aloizs Strods. Starptautisku atzinību ir guvuši arī pēc Otrā pasaules kara trimdā dzīvojošie filozofi — katoliskais metafiziķis Staņislavs Ladusāns un netradicionālās Rietumu un Austrumu reliģiskās pieredzes apcerētājs Roberts Avens (Mūks). No Latgales nākušo, Latvijā dzīvojošo filozofu galvenie darbi ir veltīti Latvijas — Latgales ideju un kultūras vēsturei, ētikai, estētikai un reliģijas filozofijai.

Radītāja dzimtene nav tur, kur viņš ir dzimis, bet gan viņš nāk pasaulē tur, kur ir viņa dzimtene.

V. Benjamins

Dzeja ir iztēles produkts, un rakstniecība ir reliģiska rakstura aktivitāte. Dzejnieks piedzimst debesīs, un pēc tam tiecas pretim zemes garozai un iemīlas tajā līdz ausīm, tomēr nekad pilnīgi neaizmirst savu izcelsmi [...]. Esmu reinkarnējies Latgalē.

R. Mūks

Tā šo nebūt ne vienkāršo un pat paradoksālo saikni starp domātāja dzimteni, zemi, teritoriju un viņa pārdzimšanu darbos jeb nākušā pasaulē formulē gan Roberts Mūks, gan vācu filozofs un esejists Valters Benjamins.

Filozofija līdz šim nav ieņēmusi sevišķi redzamu vietu Latgales kultūras un latgalisti-

kas pētījumos, un tam ir vairāki skaidrojumi. Pirmais un būtiskākais no tiem, protams, ir valodas situācija Latgalē vairāku gadsimtu garumā un, jo īpaši, drukas aizliegums, kas nozīmēja, ka domām nav bijis iespējas tikt izteiktām un formulētām, tādā veidā liedot iedibināties arī filozofijai. Lai arī domāšana ir

saistīta ar valodu un valodas situācija kavē vai veicina domāšanas formu attīstību, tomēr domāšanas process tautā un indivīdos noris jebkuros apstākļos un tas notiek divējādi: 1) kā pašas valodas mutiskajās un rakstiskajās formās un izpausmēs iekodētā noteikta domāšanas struktūra un 2) kā tautas gudrības pieredzes uzkrātā neverbālā enerģija, kas laika gaitā kumulējas tautas pieredzē kā “noklusējuma iestatījums”, runājot mūsdienu tehnoloģiju valodā. Šis “noklusējuma iestatījums” spēcīgi aktualizējas 20. gadsimta vidū jeb, precīzāk, tā otrajā pusē, kad Latvijā kopumā jau bija vērojamas trešās atmodas intelektuālās zīmes, un vienas no tām bija saistītas ar filozofiju. Šīs filozofiskās zīmes izveidi lielā mērā noteica arī vairāki no Latgales nākušie filozofi — Pēteris Laizāns, Augusts Milts, Pēteris Zeile, Aloīzs Strods kā Latvijas Universitātes (toreiz — Latvijas Valsts Universitātes) jaunatvērtās Filozofijas nodaļas pasniedzēji.

Arī šajā periodā, tāpat kā iepriekšējās intelektuālajās atmodās, kas bija saistītas gan ar jaunlatviešu kustību, gan akadēmiskās tradīcijas izveidi pirmās brīvvalsts laikā, intelektuālā atmoda ir gājusi roku rokā ar nacionālo atmodu un brīvības apziņu, un brīvības realitāti.

Otrais nosacījums filozofiskā komponenta ierakstīšanas Latgales kultūrā problemātiskumam ir saistīts ar filozofijas pašizpratni.

Filozofijai, kas Latvijas kontekstā tiek saistīta gan ar gudrības mīlestību jeb viedību un dzīves ziņu, un racionalitāti, un ideju normativitāti kā kritiskā prāta pamošanās brīdi, ir īpaša nozīme kultūrā (lai arī to abu izpratne atšķiras). To īpaši akcentē modernā filozofija, un, piemēram, Edmunds Huserls to pamato šādi: “Tautas ir garīgas vienības, un tām nav nekāda sasniegta vai sasniedzama gatava veida, kas būtu likumsakarīga atkārtotāšanās. Garīgā cilvēce nekad nav bijusi un arī nebūs pabeigta un nekad nevarēs atkārtoties. Eiropēiskās cilvēces garīgais tēlss, kurā ietilpst arī katras nācijas un atsevišķa cilvēka

īpašais tēlss, ir bezgalīgajā, tā ir bezgalīgā ideja. Līdz ar to ir aizsākta jauna — augstāka attīstības pakāpe, ko veido norma, normatīvā ideja.”¹

Taču tikai 20. gadsimta otrajā pusē filozofija conceptualizē un aktualizē ne tikai “laika”, bet arī “vietas”, “telpas”, “teritorijas” tēmu nozīmi, atzīstot, ka domāšana nav eks-teritoriāla.

Taču domāšanas teritorijas tieši nav pielīdzināmas tīri fiziskajām (ģeogrāfiskajām) teritorijām. Teritorija, vide vienmēr nes kādu noteiktu ziņu un arī nozīmi. “Bet vai tad nav arī tādas teritorijas un deteritorializācijas², kas ir ne tikai fiziskas un mentālas, bet arī garīgas — ne tikai relatīvas, bet arī absolūtas? Kāda ir domātāja, filosofa vai mākslinieka pieminētā Tēvija vai Dzimtene? Filosofija nav atdalāma no Dzimtenes, par kuru liecina *a priori*, iedzimtība vai atcerēšanās. Bet kāpēc šī tēvija ir nezināma, pazaudēta un aizmirsta un padara domātāju par Trimdinieku?”³ vaicā Žīls Delēzs, pamatojot ģeofilozofijas ievirzi, un viņa jautājums vistiešākā veidā ir attiecināms uz Latgali. Jo domātājs—trimdinieks, skatīts teritoriāli garīgi, var atrasties ne tikai svešā teritorijā, bet arī savējā, un abās pozīcijās tomēr piederēt Dzimtenei. Latgali ir veidojušas abas trimdinieka nozīmes izpratnes.

Vēl viena mūsdienu filozofijas šķautne, kas metodoloģiski palīdz noskaidrot Latgales garīgās teritorijas zīmes, ir etnofilozofijas koncepts. Šis koncepts, ko pārstāv, piemēram, Donna Haraveja, Jūlija Kristeva u.c., nenozīmē etnosa vai tautas kādas īpašas filozofijas izveidi, bet akcentē “daļēja skatījuma perspektīvas” papildinošo nozīmi pretstatā vispārīgai racionalitātei, sastatot pasaules sistēmu un lokālās zināšanas. Etnofilozofija pasvītro to, ka pasaules izpratne veidojas saskaņā ar attiecīgās teritorijas uztveres veidiem un kultūras appasauli un ir nosacījums, lai pamatotu tādu jēdzienu kā “mēs” un “viņi”, pasaules sistēma un lokālās zināšanas u.c. objektivitāti.⁴

Pateicoties latgalistikas pētījumiem, kā arī Latvijas filozofu pētījumiem, ir bijis iespējams izsekot un noskaidrot, kad, kādā veidā un kādās izpausmēs Latgales garīgajā teritorijā ienāk noteiksme domātājs-filozofs? Vispirms tas parādās semantiski (nosaucoši) un tikai tad pēc būtības.

Pirmā liecība par filozofijas jēdziena pieņemumu ir literāriska, tātad, ir saistīta ar iztēli, bet savukārt iztēle kā apziņas forma ir saistīta ar atcerēšanos. Un tā Jezups Baško Ingas Ābeles romānā "Klūgu mūks" liecina: "Jezups izmantoja tumsas aizsegu, lai nebūtu jāredz tēva asās vanaga acis, kamēr pats izsaka visu, kas pa šiem gadiem uz sirds sakrājis: par to, ka viņš neieredz sīciņo prātu, kas valda šē verstīm visapkārt, to prātu, kas izdomā vienkāršus vārdus, simt vārdu, ar kuriem tēvs un māte visu dzīvi sazinās; par to, ka viņš nicina saprotamību un mieru, ko tēvs ar tādām grūtībām ieviesis savā dzeraunē — trulo saprotamību un dzīvniecisko mieru; viss pa pāriem — tēvs un māte, rajs un eļņe, Dievs un sātans, vasara un ziema, pavasaris un rudens, govīs un zirgi, baznīca un tirgi; viņš, Jezups, grib šos pārus sasist, saplēst atpakaļ pa vienam: viņš grib nevis pēc nāves, bet dzīvs skriet debešos — ja putni spēj lidot, kamdēļ lai to nespētu cilvēks?"⁵ Patiesi, prāts ir tas, kas spārno.

Taču domāšana pa pāriem, elementāros pretstatos bija nepieciešams un nozīmīgs posms Latgales vēsturē, kad tajā ienāca pirmās zinības par pasauli, dabu un cilvēku dzimtajā valodā — sākumā reliģiskā, vēlāk laicīgā formā ("Pyļns Elementers diel ziemnieku pujszkinu", 1863. gadā Viļņā; "Jauns Elementers ar eisu katekizmu deļ katoļu barnim", izdevis J. Šteinbergs 1902. gadā; "Elementara mocība" (latgaliešu ābece, 1902. gadā Pēterburgā u.c.)).⁶ Taču par pirmo nozīmīgo pasaulīgo grāmatu, kas reizē ar to jau novēlēja zemniekiem, Alfrēds Goba atzīst 1832. gadā sarakstīto Liksnas baznīckunga Jozefa Akeļeviča "Eisa mocība ap audzeszonu biszu wysim bitinīkim un wysuwaitrok

Łatwiszym"⁷. Piezīmēsīm, ka tas atšķiras no uzskata, ka pirmās laicīga rakstura oriģinālgrāmatas augšzemnieku dialektā autors ir bijis Jezups Maciļevičs ar savu grāmatu "Pavujciejszona un wyssajdi sposobi diel ziemnieku latwiszu", izdota Viļņā 1850. gadā.⁸

Lai arī šajos un citos praktisko zināšanu popularizēšanas darbos ir sastopami pirmie vispārinošu atziņu aizmetņi, tomēr diezin vai tas liecina par filozofisko domāšanu.

Pats filozofijas jēdziens saistībā ar Latgali ienāk vien, sākot ar 20. gadsimta sākumu un Franča Trasuna vārdu, kurš 1902. gadā Pēterburgas garīgajā seminārā kā profesors lasa filozofijas kursu.⁹ Neapšaubāmi, filozofisks akcents ir saskatāms arī izcilāko Latgales atmodas tribūnu jeb Latgales jaunlatviešu — Franča Trasuna un Franča Kempa rakstībā. Pieminēšanas vērts ir fakts, ka F. Kempa, kurš strikti iestājās par latgaliešu rakstību, pats ne tikai savu krājumu "Latgales likteņi" (1938), bet vēl 1910. gadā tapušo apceri "Latgalieši" ir sarakstījis nevis latgaliešu, bet baltiešu valodā (kā toreiz apzīmēja). Tomēr viņu abu — Trasuna un Kempa teksti un rakstība, kas galvenokārt ir par Latgali un tās vēsturi, patiesi pārsteidz ar sava laika redzējuma tālredzību (neskatoties uz konceptuālo atšķirību dažos ļoti būtiskos jautājumos), argumentācijas skaidrību un precizitāti, un, kas likās vispārsteidzošākais, arī ar stila izsmalcinātību. Te izpaužas tas, kas sākumā minēts kā gadsimtu ilgumā latgaliešu etnosā iekodētais "noklusējuma iestātijums" jeb aizturētās enerģijas sublimācija.

To pašu var sacīt par Konstantīnu Raudivi (dzimis 1909. gadā Asūnes pagasta Slāņos — miris 1974. gadā Krocīngē, Vācijā), kura personā var runāt par profesionālās filozofijas aizsākumu, kas iezīmējas Latgales kartē. Raudives filozofijā jau var saskatīt iepriekšminēto lokālā skatījuma perspektīvu, ar ko viņš sāk Latgales, papildina Latvijas un ar saviem parapsiholoģijas eksperimentiem arī pasaules kopējo filozofisko telpu — proti, ar Dienvideiropas gara specifikas aktualizāciju

Latvijā, pastarpinātu katolicisma gara fonu, humānismu un īpašu romantismu, kas bals-tīts sava veida mistērijās un dēkainībā. Tā-pēc dēkaiņa divaiņa, Dona Kihota tips varētu būt filozofa vēsturiskais prototips Latgalē. Šo apgalvojumu apstiprina priestera Staņisla-va Škutāna secinātais: “Tautas gudrība sevi atklāj ļoti īpatnos domātājos, ar kuru atziņu pierakstu neviens nav īsti nodarbojies. Vienīgi tautasdziesmas vispārinātā un izkristalizētā veidā to daļēji atspoguļo.”¹⁰ Tāpēc šī būtu vēl nākotnē pētāma tēma un filozofa prototi-pu varētu meklēt gan literārajos tekstos, gan mutvārdu liecībās, nostāstos un leģendās.

Nosauktās tēmas un pieejas, ko filozo-fijā ienes K. Raudive, arī ir tā “lokālā skatī-juma perspektīva”, kas raksturo Latgales garīgo teritoriju atšķirībā no pārējās Latvi-jas ar tās orientāciju uz Vidus- un Ziemeļ-eiropu un lielāku racionalitātes, pat prag-matisma devu. Šo apgalvojumu, pirmkārt, apliecina Raudives veiktais Migela de Servan-tesa “Dona Kihota” tulkojums latviešu valodā (1937.–1938. gadā, atkārtots izdevums — 2005. gadā), viņa eseju krājums ar nosauku-mu “Dons Kihots un mūsdienu cilvēks”, kā arī spāņu filozofiskās klasikas darbu tulkojumi: Migela de Unamuno — “Dzīves traģiskās jūtas cilvēkos un tautās”, tā paša autora filozofiskā romāna “Migla” tulkojums, H. Ortegasa i Ga-seta darba “Mīlestība un gudrība” tulkojums. Lielā mērā Raudives iespaidā spāņu valodā ir ticis tulkots latviešu filozofijas klasiķa Teodo-ra Celma darbs “Huserla fenomenoloģiskais ideālisms”. Savukārt septiņi paša Raudives darbi ir tulkoti vācu valodā, pa vienam — an-gļu un itāļu valodā. Spāņu filozofija pēc Rau-dives pagaidām nav saistījusi pētnieku uz-manību Latvijā. Lai arī Raudives mantojums un filozofiskie uzskati ir analizēti un vērtēti (P. Zeile, Z. Lapiņa, P. Laizāns, E. Buceniece, N. Gils, Skaidrite Lasmane, Imants Ziedonis, Arno Jundze u.c.), tomēr pelnīto rezonansi mūsdienu kultūrā un sabiedrībā tie nav guvu-ši, kaut arī ir pelnījuši, it īpaši saistībā ar šo-dienas humānisma un tā vērtību krīzi ne tikai

Latvijā, bet arī pasaulē. Atjaunotās neatkarī-bas gados ir izdoti tikai divi Raudives darbi — “Nedzirdamais kļūst dzirdams” (2003) un “Pārpersonīgais un personīgais” (1992). Jau-nus izdevumus Latvijā būtu pelnījuši vairāki citi eseju krājumi, jo īpaši “Laikmeta ārdītāji”, “Laikmeta atjaunotāji.” Savukārt, lai izprastu K. Raudives fenomenu tā veselumā, viņu kā cilvēku, rakstnieku un domātāju, būtu jāizdod viņa apjomīgais, nosacīti autobiogrāfiskais, lielformāta mākslinieciskais pašportrets, filo-zofiskais romāns “Silvestra Pērkona memuāri” (izdots arī ar nosaukumu “Gaisma un mijkrēs-lis”). Romāna centrā ir radošs cilvēks, tēlnieks Silvestrs, kas caur savu dzīvi cenšas apjēgt tās idejiskos pamatprincipus un savu eksistenciā-lo subjektivitāti. “Kritizējot daudzas mūsdie-nu civilizācijas izpausmes, cilvēces nākotni K. Raudive saskata garīgi bagātā, neatkarīgā, radošā personībā,” tā Raudives kredo rezumē P. Zeile.¹¹ Raudives filozofiskā proza latviešu literatūrā viņu satuvina ar tādiem rakstnie-kiem domātājiem kā Rainis, Jānis Poruks, Imants Ziedonis.¹²

Vēl divi no Latgales nākušie filozofi, kas ir guvuši starptautisku ievēribu un atzinību, ir katoliskais domātājs, teoloģijas profesors Staņislavs Ladusāns (dzimis 1912. gadā Ludzas novada Zvirgzdenes pagastā — mi-ris 1993. gadā Riodežaneiro, Brazīlijā) un Roberts Avens (Mūks) (dzimis 1923. gadā Rēzeknes apriņķa Galēnu pagastā — miris 2006. gadā Rīgā, apbedīts Galēnu kap-sētā) — dzejnieks, filozofs, reliģijzinātnes profesors. Līdzīgi K. Raudivem, viņi savas dzīves lielāko daļu ir vadījuši svešās zemēs, trimdā, tomēr teritoriāli garīgajā nozīmē piederot dzimtenei. Viņu filozofiskā darbība noritēja laikā, kad dzimtenē valdīja padom-ju režīms, taču paradoksālā kārtā šis laiks nebija labvēlīgs latviešu filozofijai arī brīvajā sabiedrībā. Kā raksta Visvaldis Klīve: “Tāpat kā dzimtenē kritisku jautājumu uzdošana ilgu laiku nav bijusi “modē”, arī trimdinie-ki bieži vairījās no kritiskām pārrunām. Pat tīri empīriski mēģinājumi noskaidrot latviešu

domāšanu, kā tas bija ar ALHZA aptaujām (sākotnēji prof. J. Siliņa un vēlāk psihologa Dr. P. Norviļa vadībā), uzdūrās tautiešu pretestībai. Šādas nostājas, piemēram, izskaidro faktu, ka pasaulē tik plaši pazīstamais katoļu filozofs prof. S. Ladusāns gandrīz nemaz nav pazīstams pašā latviešu sabiedrībā, atskaitot varbūt Dienvidameriku.¹³ Jāsaka, ka šodien S. Ladusāns ir pazīstams Latvijas sabiedrībā, gan akadēmiskajās aprindās, gan plašākā lokā un dažādos kontekstos, piemēram, N. Kaže salīdzina S. Ladusānu pat ar Jesaju Berlinu, secinot: “Berlina popularitāte neapšaubāmi ir daudz plašāka, viņš darbojies daudzās jomās, turklāt Eiropas garīguma citadelē — Oksfordā, savukārt Ladusāna popularitāti Eiropas intelektuāli sabiedriskās domas pārstāvju vidū noteikti ierobežoja teoloģijas profesora atklātā piederība jezuitiem.”¹⁴ Teoloģijas profesora kritisko gnozeoloģiju jeb izziņas fenomenoloģiju daudzpusīgā humānisma kontekstā ir vērtējuši P. Laizāns, Maija Kūle un Māra Kiope. M. Kūle šādi skaidro un vērtē autora koncepciju: “Multidimensionālā humānisma daļa ir kritiskā gnozeoloģija, ar kuras palīdzību ir jāpārvar izziņas relativisms, kas mūsdienās ir pārtapis par kultūras relativismu. Savā grāmatā “Daudzpusīgā gnozeoloģija” Ladusāns parāda, ka mūsdienu Latvijas sabiedrība pārlietu aizraujas ar pragmatismu, naturālismu un meklē komfortu tā vietā, lai nodarbotos ar dzīves pamatvērtību apliecināšanu.”¹⁵ Profesora S. Ladusāna galvenie darbi ir portugāļu valodā, taču tagad ar viņa pamatīgo un moderno tomisko filozofiju var iepazīties arī latviešu valodā, ir izdoti vairāki viņa darbi.¹⁶ Apjomīgu monogrāfiju par S. Ladusānu publicējusi M. Kiope. Rakstot par profesora Ladusāna mūža noslēgumu, kura pēdējie vārdi aiziešanas brīdī esot bijuši — “Jūdziet zirgus, man jādodas uz Tēva mājām!”, autore, sastatot šo epizodi ar Jāņa Streiča filmas “Cilvēka bērns” simboliski arhetipiskajām nobeiguma ainām un uzsverot vārda “tēvs” dubulto nozīmi — ar mazo un lielo burtu, vispārinoši

secina: “Eksistences vienkāršo situāciju un augsto garīgo patiesību vienība raksturo latgalisko reģionālo identitāti.”¹⁷

R. Mūks (Avens) bija dzejnieks, filozofs, iespējams, cilvēks ar vispiepildītāko radošo mūžu, kuram izdevās sevi realizēt, gan esot trimdā, gan atgriežoties Latvijā. Šī sevis dubultrealizācija R. Mūkam izpaudās it visā — dubults uzvārds, dubulta esamība starp dzejnieku un filozofu, filozofisko darbu publicēšana divās valodās — angļu un latviešu, dubulta piederība Latvijai un trimdai, Latvijai un Latgalei. R. Mūks ir publicējis virkni dzejoļu krājumu un daudzas filozofiski ievirzītas grāmatas, trīs no tām angļu valodā. Angļu valodā izdotā “*Imagination is reality*” (1980) ir tulkota arī portugāļu un itāļu valodā. R. Mūka rakstības savādība acimredzot profesionāļus ir samulsinājusi, jo, kā atzīst Gun-tis Berelis: “Tas, ka klusē rakstnieki, jau ir kļuvis par pašsaprotamu lietu, jo, šķiet, tas, kas notiek literatūrā, vismazāk interesē pašus rakstniekus. Taču galīgi nav izskaidrojams, kāpēc klusē filozofi, jo, manuprāt, Mūka grāmatas stipri disonē ar Latvijas filozofijas kontekstu — viņa rakstītais bieži mēdz būt visai apstrīdams un provocējošs.”¹⁸ R. Mūks ir atzinis, ka akadēmiskā filozofija, ko māca universitātēs, viņu neinteresē: “Ja mani Latvijā mēdz dēvēt par filozofu, tad es gan gribētu, lai cilvēki šo vārdu saprot etimoloģiskā nozīmē, proti, kā viedības mīļotāju. Filozofija, ko vēl šodien māca universitātēs, mani vairs neinteresē, jo tā nav nekas vairāk kā derīga un nepieciešama smadzeņu vingrināšana.”¹⁹ Piekritu G. Bereļa sacītajam, ka filozofiem ir jāiesaistās R. Mūka filozofijas analizē, neskatoties uz to, kā autors pats sevi raksturo. R. Mūka filozofijas atsevišķus aspektus ir analizējuši Igors Šuvajevs un Velga Vēvere. Izvērtējot R. Mūka filozofiskos darbus, jāatzīst, ka tie gan disonē, gan arī rezonē ar Latvijas akadēmisko filozofiju. Rezonanse ir saskatāma vairāku konceptu un tēmu izvēlē un līdzībā — modernitātes kritikā, domāšanas ciešā saistībā ar iztēli, fenomenoloģijas

iesaistē, pievērstībā latviešu folklorai, apziņas arhetipiem un arhetipiskajai psiholoģijai, neapziņai u.c., savukārt atšķirība izpaužas izmantoto avotu un šo konceptu un jēdzienu pamatojumā, tāpēc viņa teksti ir jālasa ļoti uzmanīgi. Piemēram, viens no R. Mūka bieži lietotajiem konceptuālajiem jēdzieniem ir “imagināls” (sākumā autore domāja, ka tā ir drukas kļūda), kuram ir pilnīgi cits saturs un nozīme nekā Rietumu domāšanā akceptētajam “imaginārs”, kas tiek saprasts kā pretstats “realitātei”. Imaginālā jeb iztēles pasaule, ko akceptē R. Mūks, ir psihiskā pasaule, kurā nav nošķirams ārējais un iekšējais, gars un matērija, prāts un ķermenis: “Gars bez dvēseles ir tikpat nedzīvs kā matērija. Oficiālā rietumu filozofija ir aizmirsusi “psihisko faktoru” un atdevusies dažādu “monismu” kultivēšanai. Taču monovīzija [...] — materialistiskā, kapitālistiskā, zinātniskā, ideālistiskā — beigās ved pie matērijas un gara nāves, jo tikai ar dvēseli apveltīta matērija un gaisīgs (subtils) ķermenis var būt pilnīgi dzīvi.”²⁰ R. Mūka domu apstiprina arī mūsdienu islāma pētnieks Viljams Čitiks: “Mūsu dvēsele ir sajaukums, tā ir iztēles realitāte, kas atrodas starp garu un ķermeni.”²¹ Tāpēc R. Mūka filozofiju kopumā, atsaucoties uz Ladusāna “daudzdimensiālo gnozeoloģiju”, varētu nosaukt par daudzdimensionālo “iras” un personas ontoloģiju. Patieso zināšanu un esamības veids, kā domā R. Mūks, ir meklējams *gnosis* (viedība mācībā, kas ir disciplīna vai filozofijas nozare, kurā cilvēku kā atziņas subjektu nav iespējams atdalīt no atziņas objekta). Autors aktualizē Mullas Sadra fenomenoloģiju, Persijas islāma, sūfisma, senēģiptiešu, Eiropas viduslaiku un moderno laiku, budisma u.c. ezoterisko un mistisko pieredzi, šajā kontekstā iesaistot arī latviešu dzīvesziņas mācību. Lai arī autors šī milzīgā materiāla apgūvē ne vienmēr ir balstījies uz minēto virzienu un to pamatotāju pirmavotiem, bet izmantojis Rietumu filozofu (Anrī Korbēna, Džima Hillmana u.c.) pētījumus par šīm ievirzēm, tomēr autora milzīgā erudīcija ļauj

ieraudzīt gan paralēles un sakritības parasti pretstatītajās Rietumu un Austrumu kultūrās, bet galvenokārt parādīt ezoterisko pieredzi kā būtisku mūsu dzīves un visa esošā dimensiju, lai kaut nedaudz līdzsvarotu mūsdienu Rietumu tehnoloģizētās un uz kvantitatīvu progresu virzītās sabiedrības vienpusību.

Ja visu iepriekšminēto filozofu dzīve un darbība ar Latviju un Latgali ir bijusi saistīta daļēji, tad savdabīgs filozofijas uzplaisnījums, pat sava veida renesanse pašā Latvijā notiek 20. gadsimta 70. gados, kad 1966. gadā LU (toreiz — LVU) tiek atjaunota Filozofijas nodaļa, kuras pasniedzēju pamatsastāva kodolu veido vairāki no Latgales nākušie — P. Laizāns, A. Milts un no Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas pieaicinātais A. Strods. Ar publikācijām par tolaik Rietumos populārā eksistencialisma filozofijas, vērtību teorijas un estētikas aspektiem šā laika intelektuālajai atmodai piepulcējas arī Mākslas akadēmijas profesors P. Zeile.

Profesors P. Laizāns (dzimis 1930. gadā Ludzas apriņķī — miris 2005. gadā Rīgā) bija šīs filozofiskās atmodas universālais prāts un dvēsele, kas mīlēja ne tikai gudrību, bet arī cilvēkus. Ne velti pirmais filozofu kurss kādā svinīgā pasākumā profesoram veltīja šādus vārdus: “Tu, Pīter, myus par Dīvu i tāvu dorgōks.” Šie vārdi bija arī cieņas apliecinājums viņa izcelsmei, Latgalei. Profesors P. Laizāns bija pirmais, kas pēckara periodā sāka lasīt Latvijas filozofiskās domas kursu, kurā pirmoreiz tika izgaismota mūsu nozīmīgā intelektuālā pagātne — jaunlatvieši, J. Maciļevičs, G. Manteifels, M. Štobe, J. Osis, P. Zālīte, T. Celms, P. Dāle un daudzi citi vārdi. Viņa pētniecisko interešu lokā bija divas tēmas — vācu klasiskā filozofija tās sasaistē ar latviešu kultūru un Latvijas — Latgales filozofijas un kultūras vēstures izpēte. Profesora P. Laizāna filozofiskais devums ir izvērtēts grāmatā “Filosofs starp tradīciju un pieredzi”, ko ir sagatavojis un publicējis LU Filozofijas un socioloģijas institūts (FSI), tāpēc šajā rakstā akcentēti vien daži būtiski profesora Laizāna Latgales

intelektuālās vēstures izpratnes aspekti. P. Laizāns iebilst pieņēmumam par Latgales atpalcību visā tās vēsturē — viņaprāt, kultūras līmeņu atšķirības starp novadiem mainījās pēc Latgales pievienošanas Krievijai 1772. gadā, bet sevišķi pēc Polijas trešās dalīšanas 1795. gadā un poļu nemieriem 1831. un 1863. gadā.²² Atzīstot, ka 17. un 18. gadsimta izglītības sistēma visos Latvijas novados bija aptuveni vienādā līmenī un ka 18. gadsimta otrajā pusē Inflantijas novads kļuva par nozīmīgu intelektuālu centru, kas varēja sacensties ar daudziem Eiropas intelektuālās domas novadiem, profesors P. Laizāns par pirmo Latvijas teritorijā izveidoto augstskolu atzīst 1757. gadā nodibināto Krāslavas garīgo katoļu semināru²³ (piezīmēsim, ka par tādu pieņemts uzskatīt 1775. gadā dibināto Jelgavas Pētera akadēmiju jeb Akadēmisko ģimnāziju). Faktu par Krāslavas augstskolas nozīmi piesauc un neapstrīd arī akadēmiķis J. Stradiņš.²⁴ P. Laizāns viens no pirmajiem Latvijā ir iezīmējis un raksturojis virkni Latgales un Latvijas intelektuālajai kultūrai nozīmīgu un mazzināmu vārdu (kā Ignats Jamonts, L. Štrimpels, G. Ješe, M. Rōts, K. Buiņickis u.c.) un, piemēram, transkribējot Maciļeviča un Manteifela darbu fragmentus latviešu literārajā valodā grāmatā “Ideju vēsture Latvijā”, ir devis iespēju ar tiem iepazīties visai Latvijas sabiedrībai.

Ar šiem un daudziem citiem Laizāna raksturotajiem Latgales intelektuāļiem plašāk var iepazīties profesora P. Zeiles (dzimis 1928. gadā Jasmuižas pagasta Lielajos Mazuros) monumentālajā darbā “Latgales kultūras vēsture: no akmens laikmeta līdz mūsdienām”. Lai arī Latgales kultūra un tās darbinieki ir bijuši P. Zeiles pētnieciskās uzmanības lokā daudzu gadu desmitu garumā un par tiem ir sarakstītas grāmatas un neskaitāmi raksti, tomēr kultūras vēsture ir darbs ar nezūdošu vērtību ne tikai šodienai, bet arī nākotnes pētījumiem, jo tajā ir savākta teju visa iespējamā bibliogrāfija un arhīvu materiāli par pētāmo priekšmetu. Tāpēc tās nozīmība sniedzas

pāri Latgales robežām, kā to savā recenzijā ir atzīmējis arī akadēmiķis O. Spārītis: “[...] akadēmiskais pētījums liecina, ka vienatnē ar sevi ir iespējams radīt Latvijai un tās zinātnei nozīmīgu darbu.”²⁵

Latvijas intelektuālā ainava nav iedomājama bez vēl viena nācēja no Latgales, proti, Augusta Milta (dzimis 1928. gadā Livānu pagasta Licišos — miris 2008. gadā Rīgā). Profesors A. Milts dzīvē un darbos ir un paliek mūsu ētikas un humānisma mērvienība. Profesora novadnieks un citas jomas izcilnieks Jānis Streičs, komentējot A. Milta bērnības epizodes, iezīmē viņa intereses un pārsteiguma rašanos par cilvēka būtmi: “1944. gada 1. augusts, kurā jauneklis skatījās nāvei acīs, atklāja viņam, cik bezgala ietilpīgs ir cilvēks. Kādās galējībās tas var krist. Ar ticību vien nepietiek. Ir jāmodina saprāts, ir jāmodina saprašana pašam par sevi. Ir jāveicina labā griba. Viņš savos sešpadsmit gados jau bija izjutis cilvēku saskarsmes nesavienojamos pretpolus — Kristus mīlestību un Sātānisko ļaunumu.”²⁶ Profesora Milta grāmatas par ētikas problēmām ir publicētas un lasītāju novērtētas, bet viņa ētiski filozofiskais mantojums izvērtēts grāmatā “Augusts Milts: patība un ētika” (2008), ko sagatavojis FSI, LU sadarbībā ar ārzemju kolēģiem, laikabiedriem, bijušajiem studentiem un domubiedriem.

Pamanāmu un būtisku līniju Latgales un Latvijas intelektuālajā kartē ir ievīlīcis arī Aloīzs Strods (dzimis 1924. gadā Rēzeknes apriņķa Varakļānu pagastā — miris 2008. gadā Jelgavā), LLU profesors. Viņa galvenā pētnieciskā tēma ir bijusi personālisma filozofija, kuras aizsācējs Latvijā ir J. Osis.

Taču no Latgales nākošie — tā nav tikai “vienvirziena iela” (V. Benjamins), kur visi dodas iezīmēta centra virzienā; pārvietošanās un aktivitātes kustību veido arī virziens — uz Latgali ejošie. Un tādi ir Daugavpils Universitātē strādājošie filozofi Baiba un Ainārs Felči un profesore Zaiga Ikere. Piedaloties Pasaules fenomenoloģijas institūta konferencēs un, jo īpaši, 2006. gadā organizējot 56. Pasaules

fenomenoloģijas institūta kongresu Daugavpilī, Z. Ikere ir būtiski veicinājusi Latgales pazīstamību Latvijā un nozīmību pasaulē.

“Kad vēsture dodas uz ideālo punktu, tā kļūst neatšķirama no filozofijas”, ir secinājis franču vēsturnieks Pols Vens.²⁷

Jāsecina, ka mūsdienās Latgale ir kļuvusi nešķirama no filozofijas un no Latvijas un pasaules filozofiskās domas.

Secinājumi

- Filozofija ieņem nozīmīgu vietu un dod pozitīvu pienesumu galvenokārt Latgales vēstures jaunākajā posmā, proti, 20. gadsimta otrajā pusē un 21. gadsimtā.
- Filozofija apgāz stereotipus par Latgales permanento atpalicību un tās intelektuālo kapacitāti. No Latgales nākušie un Latgalē strādājošie filozofi ir devuši nepārvērtējamu ieguldījumu gan Latgales izpētē un izpratnē, gan intelektuālās atmodas un intelektuālās kultūras izveidei Latvijā, kā arī Latvijas pazīstamībai un tās nozīmības atzīšanai pasaulē. Kopumā no Latgales nākušajiem filozofiem salīdzinājumā ar pārējiem amata brāļiem un māsām pagaidām ir visvairāk publicēto grāmatu ārzemēs (Raudivem — 9, Mūkam — 3, Ladusānam — 4).
- Apskatot un vērtējot vēsturiskos un kultūras procesus Latgalē, ir liekams uzsvars uz pozitīvajiem momentiem tās vēsturē, kā to demonstrē, piemēram, Andrejs Plakans savā darbā “*Historical Dictionary of Latvia*” (1997), kur viņš šķirkli “Latgale” sāk ar teikumu: “Starpkaru neatkarības periodā Latgale bija otrais lielākais valsts reģions (*division*) starp četriem (Vidzeme, Latgale, Kurzeme, Zemgale) [...]” Šāda pieeja palīdz veidot pozitīvu Latgales izpratnes perspektīvu un nostiprināt latgaliešu pašapziņu.
- Filozofija, atbilstoši tās priekšmeta specifikai, vieno Latgali un Latviju. Pētot kultūras procesus Latgalē un pārējā Latvijā, to salīdzināšanai un uzskatāmākai

uztverei būtu jāizmanto kultūrmorfoloģiskā metode, kas ļauj sastātīt dažādos laikos notikušas vienādas nozīmes parādības un personības. Latgales kultūras dziļākai iepazīšanai daļa tās nozīmīgo pamattekstu būtu jāpublicē arī latviešu literārajā valodā. Manuprāt, jaunu izdevumu būtu pelnījusi literārajā valodā saistoši uzrakstītā A. Gobas grāmata “Latgale”.

Vēres un piezīmes

- ¹ Huserls E. Eiropēiskās cilvēces krīze un filozofija. Grām.: Buceniece E. *Saprāts nav ilūzija. Rietumu filozofija modernisma situācijā*. Rīga: Pētergailis, 1999. 235.–236. lpp.
- ² Deteritorializācija ir teritoriālā domāšana, kas iemiesojas noteiktās idejās.
- ³ Delēzs Ž., Gvatari F. *Kas ir filozofija?* Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2010. 77. lpp.
- ⁴ Haraway D. Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*. 1988, 14. sēj. (3). 588. lpp.
- ⁵ Ābele I. *Klūgu mūks*. Rīga: SIA Dienas Grāmata, 2014. 101. lpp.
- ⁶ Goba A. *Latgale*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1933. 79., 94.–95. lpp.
- ⁷ Goba A. 1933, *op. cit.*, 115. lpp.
- ⁸ Buceniece E. (red.) *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. 338. lpp.
- ⁹ Goba A. 1933, *op. cit.*, 97. lpp.
- ¹⁰ Zeile P. *Latgales kultūras vēsture*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 2006. 290. lpp.
- ¹¹ Zeile P. 2006, *op. cit.*, 607. lpp.
- ¹² Ziedonis I. Paplašināta vēstule radniecīgām dvēselēm. *Laiva*. 1993 (2. marts). 3. lpp.
- ¹³ Klīve V. Atskats uz filozofiju un teoloģiju trimdā. Grām.: *Filozofija un teoloģija*. Rīga: LZA Filozofijas un socioloģijas institūts, 1991. 8. lpp.

- ¹⁴ Kaže N. Jesaja Berlins un St. Ladusāns — divas personības, divi likteņi: kopīgais atšķirīgajā. Grām.: *Zem vienas saules: ar pateicību tiem, kuru sirdis neatkarīgi no tautības un ticības pieder Latvijai*. (red. Kaže N., Mackeviča A.). Rīga: (b.i.), 2005. 44. lpp.
- ¹⁵ Kūle M. Teodors Celms un Staņislavs Ladusāns S. J. — salīdzinošais skatījums. Grām.: *Fenomenoloģija mūsdienu pasaulē*. Rīga: FSI, 2016. 290. lpp.
- ¹⁶ Ladusāns S. *Daudzpusīgā gnozeoloģija. Izziņas fenomenoloģija un vispārējā kritiskā gnozeoloģija*. Rīga, 1994; *Reliģijas filozofija*. Rīga, 1995.
- ¹⁷ Kiope M. *Klātbūtne. Latviešu un brazīliešu filozofa jezuīta Staņislava Ladusāna dzīve un darbs*. Rīga: FSI, 2015. 16. lpp.
- ¹⁸ Guntis Berelis vērtē: Roberts Mūks “Dieva pērtiķa zīmē”. <https://berelis.wordpress.com/roberts-muks-dieva-pertika-zime/>. Sk. 10.10.2017.
- ¹⁹ Mūks R. *Manas dzīves involūcija un 33 jauni dzejoļi*. Rīga: Likteņstāsti, 1997. 23. lpp.
- ²⁰ Mūks R. *Latvju velis Junga un arhetipiskās psiholoģijas skatījumā*. Rīga: A/S “Valters un Rapa”, 1999. 78. lpp.
- ²¹ Viņš ne Viņš. Ar islāma filozofijas pētnieku Viljamu Čitiku sarunājas Arnis Rītups. *Rīgas Laiks*. 2017 (aug.). 19. lpp.
- ²² Laizāns P. Francis Kempis un Latgales atmoda. Grām.: *Filosofs starp tradīciju un pieredzi*. Veltījums profesoram Pēterim Laizānam. Rīga: Zinātne, 2004. 20. lpp.
- ²³ Laizāns P. 2004, *op. cit.*, 19.–20. lpp.
- ²⁴ Stradiņš J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: LU Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2009. 515. lpp.
- ²⁵ Spārītis O. Pēteris Zeile. Latgales kultūras vēsture. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2006 (3). 176. lpp.
- ²⁶ Streičs J. Iesākums. Grām.: *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga: RaKa, 2008. 174. lpp.
- ²⁷ Vens P. Esejas par tikumiem. Grām.: *Parīzes intervijas*. Rīga: Minerva, 1993. 88. lpp.

Par autori

Dr. phil. **Ella Buceniece** ir LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece. Pētnieciskās tēmas: ideju vēsture Latvijā, fenomenoloģija, mūsdienu sociālā filozofija, feminisms.

About the author

Dr. phil. **Ella Buceniece** is a leading researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Research areas: history of ideas in Latvia, phenomenology, contemporary social philosophy, feminism.

PHILOSOPHERS AND INTELLECTUAL AWAKENING IN LATVIA — THOSE HAILING FROM LATGALE

Ella Buceniece

e.buceniece@gmail.com

Summary

Key words: *Latgale, philosophy, territorial thought, Kontantīns Raudive, Roberts Mūks (Avens), Staņislavs Ladusāns, Augusts Milts, Pēteris Laizāns, Pēteris Zeile*

The article deals with the emergence and the significance of philosophy in Latgale — one of the regions of Latvia. In view of the historical circumstances of the development of Latgale the comparatively late appearance of philosophical reflection there is considered. The concepts of the geophilosophy (F. Nietzsche, G. Deleuze) and ethnophilosophy (D. Haraway, J. Kristeva) have been used to substantiate the establishment of the philosophical nexus. The beginning of philosophical reflections in Latgale are to be looked for at the beginning of the 20th century, the flourishing is displayed in the second part of the century — in particular, with the establishment of the Department of Philosophy of the University of Latvia (The State University of Latvia at the time), which engaged some philosophers hailing from Latgale — P. Laizāns, A. Milts, P. Zeile, A. Strods. International recognition was gained by some Latgale philosophers living in emigration after the Second World War — Roman Catholic metaphysician S. Ladusāns and R. Avens (Mūks), who studied the non-traditional religious experiences of Western and Oriental type. The works of the philosophers of Latgalian extraction living in Latvia are concerned with the ethical, aesthetical and religious-cultural history of Latvia/Latgale.